

॥ पृष्ठ ०
॥ २१ ॥

भूलोकस्य समस्तस्य सालवच्चतुरक्षकं ॥ आरत्यविष्टितं तस्य योजनायुतमुभ्र
तिः ॥ १८ ॥ विस्तारश्च स एवास्मृर्धिसर्वत्र च स्वयं ॥ मूर्तिभेदैरपर्यंतै परमः
पुरुषस्तितः ॥ १९ ॥ कुमुदादिगणाश्चात्र चक्रादीन्यायुथानि च ॥ देव्यो मही च
लक्ष्मी च विश्वसेनः पतत्रिराट् ॥ २० ॥ स्नानानि मूर्तिभेदानां विष्णो परिज त-
स्य च ॥ संतिभूयां सिरम्याणितत्र तत्र चतुर्मुख ॥ २१ ॥ परंपाश्वरविस्तस्या तस्यो
तयतिभानुभिः ॥ आरुत्ततमः शैलं भागं वास्यमवस्थितं ॥ २२ ॥ लोका लोकः
स च पुनः समंताद्देष्टितो गिरिः ॥ बहिरंडकटाहेन महता समनंतरं ॥ २३ ॥ योज
नानामियं पृथ्वी पंचाशकोरिसंमिता ॥ सहैवांटकटाहेन सद्दीपाद्विमही च-
रा ॥ २४ ॥ अनया श्रीयते सर्वे जगत्प्राचीततस्मृता ॥ २५ ॥ इति श्री पंचरात्रे महो
पनिषदि पाशे तंत्रे ज्ञानपादे भूलोकविस्तारकथनं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥
श्रीभगवानुवाच ॥ एष भूलोकविस्तारः कथितः कमलासन ॥ लोकानतस्ता
दधुता सप्रवक्ष्यामि यथा तथं ॥ १ ॥ अतलं प्रथमं लोको द्वितीयं वितलाह्वयं ॥ त-

॥ राम ॥
॥ २१ ॥

तीयं नितले विश्वेयं नु र्यंग भस्ति मत् ॥२॥ पंचमं महदाहं तं सूतलं पृष्ट
मीरितं ॥ पाताळं सप्तमं विधाते चैकं कंसमुद्रिताः ॥३॥ योजनानां सहस्राणि
दशोत्तेश्वतलादिपु ॥ वसंति दानवा दैत्याः कालेयाफणिनस्तदा ॥४॥ स्वर्गं पिन
भवं ये वये भोगास्ते तलादिपु ॥ भस्सं भोज्यं तथा पेयं स्वादिष्टं गुणवचरं ॥५॥
प्रासादभूमयोरम्याः कांचनानिचनिम्नगाः ॥ नागरुन्याश्च शतशः संतिस
वींगशो भनाः ॥६॥ रत्नानां दीप्तिनालेन ध्वांते ध्वस्ते दिवानिशं ॥ नाको न
चंद्रमास्तत्र जने रैकां स्थते क्वचित् ॥७॥ याप्रीति सर्वदा तत्र न सामुक्तात्म
नामपि ॥ यद्भोक्तमिथ्यते वस्तु दृश्यते तदुपस्थितं ॥८॥ नमस्यते क्वचिश्चात्वा क
स्तुतद्भोगतत्परैः ॥ स्वगादृष्टगुणं भोगं अतलादिपुसप्तसू ॥९॥ भुंजते भोगनिर
तारसो देते यदानवाः ॥ नदरिद्रानयोगातीनरुसानचदुःखिता ॥१०॥ विलानि
गतसः संति विपुलानिसमंततः ॥ सहस्रफणवानिष्णुः कपिलो नाम सप्तमे ॥
११॥ पाताळारथे तलादीनि आस्ते रक्षायकेवलं ॥ सर्वैषा र्षदैः सार्वपुरमहति

॥ पञ्च
॥ २६ ॥

शोभिते ॥ १२ ॥ तामसीं तनुमास्त्राय विष्णुरेषामधस्थितः ॥ स शालामतलादीनां
शोषारयो बलवर्तारः ॥ १३ ॥ फणासहस्रमुभ्रगोमणिभिदीपयंदिरा ॥ अनंतरति
चप्राप्तैर्यातो लोके महर्षिभिः ॥ १४ ॥ यस्य मूर्ध्नि माने वप्रियते सकलामही ॥ कु
र्वे संगादिदैत्यानां बलानात्मने जसा ॥ १५ ॥ किरीटीस्रग्धरः सुभ्रुमंदागूर्णितलो
चनः ॥ नीलवासासिततनुः कैलास इव भ्रुधरः ॥ १६ ॥ लो गलं मुसलं विश्वदायुचं
दैत्यदारुणं ॥ उपास्यमानो बाहुभ्यां शश्वत्सलिलधारया ॥ १७ ॥ कल्यावसाने वक्रे
भ्यायस्य संकर्षेणः शिवः ॥ निष्क्रामति जगत्सर्वं संहर्तुं विषयावकः ॥ १८ ॥ आस्तेम
पूजितः सर्वैः पातालतलवासिनः ॥ नास्य वर्णोपितुं रावया गुणा वक्रशतैरपि ॥ १९ ॥
यदा मदेन मूर्ध्नि नं कं पयज्ञवतिष्ठते ॥ तदा मद्दोतलं सर्वं साद्रिवाशिचिकाननं ॥ २० ॥
कंपते कक्षमेतास्य बलं वक्रुमरोपतः ॥ अधस्ताच्छेषफणिनः क्रूरैः कालानलं
स्थितः ॥ २१ ॥ दिश्वामहस्रजटिलोदुःसहः कमलासनः ॥ आचारं शक्तिरेतस्य अ
धस्ताद्वेष्णवीततुः ॥ २२ ॥ अनंतरमघेतस्याभवसंडकटाहकः ॥ कर्मणः पुण्यरु

परम ॥
॥ २६ ॥

पस्यकथिताफलभूमयः॥२३॥अधुनापापरुपस्यकथ्यंतेफलभूमयः॥भुवोज-
लस्यचाश्वसानरकार्याभुवस्मृताः॥२४॥शेरवंप्रथमंनञ्चमहत्पूर्वमनंतरं॥तत्त
पुत्तलिकाकुंभीशूलायोपणमीरितं॥२५॥सूच्यप्रंचक्षरंचैवखड्गकर्तैरिमनितः
सूकरंतैलकुंभंचमहान्वालाचकंपिनी॥२६॥अग्निपत्रंपृतिवहंयात्रंमिंहंचका
दिकं॥तत्तस्तंभंशूनाभसंशाल्मलोहेमपुष्पिता॥२७॥लालोदकंरक्तमिंधुंश-
क्तिभिद्येदनंतथा॥एवमादीनिचान्यानिफलान्याहुर्विकर्मणां॥२८॥नरकाणा-
मसंख्यानामेषादिकथितामया॥पतितस्तेषुपापिष्टानंतवोभुंजतेफलं॥२९॥
नकर्मणांक्षयोब्रह्मनिनाभोगैःपृथग्विधैः॥ज्ञानाग्निःसर्वकर्मणिभस्मसात्कु-
रुतेदृढं॥३०॥नःस्वर्गाणापिनरकोयागविश्वामुपेयुषां॥इतिश्रीपंचरात्रेमहो-
पनिषदिपाप्मेतंत्रेज्ञानपादेअतलादिलोकविस्तारोनामएकादशोऽध्यायः॥३१॥
ब्रह्मा॥पंचाशकोटिविस्तीर्णंपृथिवीलक्षणंकथं॥प्रमाणंश्रोतुमिष्टामिष्ट-
हिमंपुरुषोत्तम॥३॥श्रीभगवानुवाच॥अथातःप्रथमंजंभूक्षारंचतदनंतरं-

॥ पञ्च
॥ २९ ॥

पुष्पद्वीपं तृतीयं तु पञ्चादिसप्तचतुर्थकं ॥ २१ ॥ कुराद्वीपं पंचमस्यान्मेरेयं षष्ठमुच्यते ॥ सप्तमं कोचकद्वीपं सप्तमिषाष्टमं स्मृतं ॥ २२ ॥ नवमं राल्मलीद्वीपं क्षौराब्धिदशमं स्मृतं ॥ एकादशं पुष्करं स्यात्द्वादशं हेमसंज्ञितं ॥ २३ ॥ अंडभूमिस्त्रयोदशं जीवनं च चतुर्दशं ॥ तद्द्वेदंतु क्रमाद्दस्यं शृणुष्वक्रमलासन ॥ २४ ॥ जंबुद्वीपं तथा लक्षंतत्क्षारंतुसमं भवेत् ॥ प्लक्षद्वीपं द्विलक्षं स्यादिसप्तचतुर्वद्विलक्षकं ॥ २५ ॥ कुराद्वीपं चतुर्लक्षं मेरेयं तादृशं स्मृतं ॥ राल्मलीचाष्टलक्षंतुससप्तमिषाष्टदशंतथा ॥ २६ ॥ कोचद्वीपं षोडशंतत्समं दक्षिणेरितं ॥ द्वात्रिंशत्सप्तमानेन पयश्चैव प्रमाणतः ॥ २७ ॥ श्वेतद्वीपं तत्रमाणं पुष्करंतु तथोच्यते ॥ त्वतुः षष्टिः प्रमाणेन पुष्करंतुसमीरितं ॥ २८ ॥ पंचार्धकोटिरुच्यंतु कोटिरंकादशं परं ॥ पंचविंशतिकोटिसु अंडभूमिरुदाहृता ॥ २९ ॥ अशीति हिमवायोक्तो तदर्थे विस्तृतं स्मृतं ॥ हेमकूटप्रमाणंतुसहस्रं न वाति स्मृतं ॥ ३० ॥ विस्तारंतु तदर्थे स्यात्तदुक्तं पर्वतत्रयं ॥ मध्ये मध्ये प्रमाणंतुसहस्रंतु न वं स्मृतं ॥ ३१ ॥ मेरोरुत्तरपार्श्वे तुर्दशंतु प्रमाणतः ॥ पूर्वपश्चिम

॥ राम ॥
॥ २९ ॥

तश्चेव पंचत्रिंशत्सहस्रकं ॥१३॥ पंचाशत्कोटिविस्तीर्णांश्चैवं भूमिरुदाहृता ॥३॥
येष कथितो ब्रह्मन् ज्ञानैवं परिमाणकं ॥१४॥ तदा महीतलं सर्वसाद्रिवारिविका
ननं ॥ कं पते कक्षमेतास्य बलं वक्तुमशेषतः ॥१५॥ ब्रह्मा ॥ विस्तारः कथितो भूमे-
लौकासप्तातलादिकाः ॥ नरकाणितथोक्ता निसांप्रतं भगवन्मम ॥१६॥ भुवः प्र-
ष्टनिलोकानां रूपं मानं च कथ्यतां ॥१७॥ श्रीभगवानुवाच ॥ यावत्प्रमाणा पृथि-
विविस्तीर्णा परिमंडला ॥ तावद्भुवस्तलं ब्रह्मन्विस्तीर्णं परिमंडलं ॥१८॥ उपरि
ष्टास्थितेषां म्बिलक्षयोजनसंख्यया ॥ रवितिष्ठति मेरुं स्वैरंद्राभिर्भासयंजगत् ॥
१९॥ रथमाख्याय भगवान् बहुयोजनविस्तृतं ॥ वामपाशैरथस्यैकं चक्रं दिव्यं प्रति-
ष्ठितं ॥२०॥ वहंतिसप्तयः सप्तस्रंदांसि स्यंदनं महत् ॥ सारथिश्चारुणः सर्वानश्वा-
न्वाहयति सयं ॥२१॥ मानसान्तरशैलस्य सूक्ष्मस्यंदनपञ्चतिः ॥ विभागे हेतुरुप-
सामन्हामपि गतिक्रमात् ॥२२॥ योगिनां परमः पंचासृतः क्रूरपरिक्षयः ॥ मोक्ष-
माणाः पचायेन यांति विष्णोपरंपदं ॥२३॥ उदयास्तमयो नैव भानो सर्वत्रयं

॥ पम् ॥
॥ ३० ॥

सुखः ॥ दर्शनादर्शने भानोरुदयास्तमयोमतो ॥ २५ ॥ यै यत्र दर्शते भानुः सतेषा
मुदयस्मृतः ॥ यदा यत्र तिरोभावस्तत्रास्तमयदीनृणां ॥ २५ ॥ स्मिता भवंति पूर्वा
ण्डरमयोकेस्य संततं ॥ इत्सी भवंति पश्चात्क्यावन्नेषामदर्शनं ॥ २५ ॥ वर्जयि-
त्वापुरिं चानुः सर्वतो मेरुभूधरे ॥ पतंति भानवो भानोस्तिर्यग्ध्वं च स्मिताः ॥
॥ १७ ॥ स्वभानुं ब्रह्मणो गत्वा प्रस्रितियातियेषुनः ॥ ब्रह्मणस्तेन मातेन नान्यख-
लनं श्रुचित् ॥ २६ ॥ भूसूर्ययोरंतरालं भुवस्त्रलमुदाहृतं ॥ विद्या चराश्रगं चर्वाः
मिमाश्रसहदानवैः ॥ २७ ॥ वसंति मुदितास्तेषु पुरेष्वेव पृथक् पृथक् ॥ लक्षेद्दि-
वाकरस्नानाङ्गमिनस्नानमीरितं ॥ २७ ॥ तयोपरिष्ठान्तिष्ठंति नक्षत्राणियथात-
थं ॥ लक्ष्मद्वयमतीत्योर्ध्वं बुधस्य स्थितिरुच्यते ॥ २७ ॥ उदानास्तु स्थितो लक्ष्मद्वयमु-
त्तीर्यंतिष्ठति ॥ तथो न नान्यतिक्रम्य भोमस्तिष्ठति सर्वदा ॥ २७ ॥ तावद्यमाणेव
स्नानं गुरोस्तस्योपरिस्थितिः ॥ दानैश्चरस्तत्रेमाणमतीत्योर्ध्वं रवेस्ततः ॥ २७ ॥ ल-
क्ष्मद्वयक्रमाद्ध्वं नक्षत्रः मुनयः परे ॥ परः सहस्राक्षपयः संत्युपर्यूर्ध्वं गामिनः

॥ यम ॥
॥ ३० ॥

॥३४॥ ततोऽश्रुवस्त्रितिस्त्रानेदुरारोहेमहर्षिभिः ॥ द्वादशारं महाचक्रं नेमी हेतस्य
नाभयः ॥३५॥ तिस्रः संतिवसंतस्य मासवास्तेश्वरेषुते ॥ मेधादयोऽथरखेवंमी
नांताद्वादशस्त्रिताः ॥३६॥ मासाद्वादशचैत्राभ्यावसंतप्रमुखास्तथा ॥ अतवः प
ट्संक्रमाश्च विषूद्वावयनद्वयं ॥३७॥ सितासितौ च पक्षोद्धोयुगभेदाश्च वसराः
तथादयः कालभेदाश्च क्रवायसुविष्टिताः ॥३८॥ श्रुवस्त्रितो नाभिमध्ये प्रादक्षि
ण्येनरादायः ॥ प्रसयेनग्रहाः सर्वे चरंतगतिरीदृशी ॥३९॥ कुलालचक्रमखस्थ
मृत्सिंद्धसदृशोऽश्रुवः ॥ अमंतिपरितः सर्वैश्रुवंज्योतिर्गणाः सदा ॥४०॥ मादित्य
श्रुवयोर्मध्ये देवास्वर्गसमाहूयः ॥ वसंतितस्मिं गीर्वाणाः विमानेषु पृथक् पृथक्
४१ ॥ असंख्यातानित्यत्प्राज्योतिर्मयवपुषैराः ॥ तेषां गंगां जलं संख्यं पुष्याणि
सुरभूरुहो ॥४२॥ चनाश्चिंतामणयस्त्रियश्चाप्सरसः स्मृताः ॥ सिन्धोदयो व
संतस्मिपुत्रेषु निरुपद्रवाः ॥४३॥ उपेंद्रमूर्तिर्भगवानासीनस्तत्र सर्वदा ॥ रक्षं
तिस्वर्गं निलयान् देवान्दीनस्त्रेनतेजसा ॥४४॥ शृभुवः स्वस्तयो लोका लक्षाः

॥ ५५० ॥
॥ ३१ ॥

पंचदशस्मृताः ॥ तथा परं महर्लोकः कोटियोजनमायतः ॥ ४५ ॥ अनंदनाथामु
नयो वसंति दशकोटयः ॥ ततः परं जनो लोकः कोटिद्वयसमायतः ॥ ४६ ॥ अनं
तरं तपो लोकः स्थितः कोटिभिरष्टभिः ॥ योजनानां सप्त कोटिपुनस्तद्विगुणा
यतं ॥ ४७ ॥ तद्भ्रूलोकं मुनयो गणं तिकमलासन ॥ लक्ष्यो जनविस्तारं सालमा
कारसंकुलं ॥ ४८ ॥ उत्तरेण ब्रह्मलोकं विष्णुलोकं विदुर्बुधाः ॥ अंतरं लोकयारू
कं लक्ष्यो जनसंमितं ॥ ४९ ॥ तावत्येवांतरालस्य दक्षिणस्यां दिशि स्थितः ॥ शि
वलोकश्चतुर्वक्त्रतस्मिन्नास्ति शिवस्वयं ॥ ५० ॥ योजनानां कोटिर्ध्वं मुखं च पु
रतस्थिते ॥ सर्वात्मा भगवा रूध्वं तस्मात्कोटित्रयायतं ॥ ५१ ॥ निरृत्यात्मानि वस
ति भगवानस्य स्वयं ॥ तावत्येव स्थितो माने विखात्मा विश्वरूपश्चरिः ॥ ५२ ॥ पु
रुपात्मा परस्तान्तु चतुष्कोटिप्रमाणके ॥ स्थितः कोटिमतीसोर्ध्वं पंचपंचाद
शस्थितः ॥ ५३ ॥ परमेष्ठीस भगवान् पंचकं विष्णुविष्टपं ॥ अध्यास्ते भगवानित्यं
शंखचक्रगदाधरः ॥ ५४ ॥ पंचशक्तिमयो विष्णुः कोटियोजनसंमिते ॥ मास्ते

॥ राम ॥
॥ ३१ ॥

श्रीभूमिसहितो वै न ते ये न मे वितः ॥ ५५ ॥ अंडभित्तिरुपर्ये स्पृशितो ध्वैकोटि
योजने ॥ चनंच तस्याः कोथ्यानुसंमितं कमलासन ॥ ५६ ॥ इह शंहरणमयं ज्ञेयं अं
दंतद्विस्मिता वयं ॥ एतेनांडकटाहेन लोकामसर्वै समाचृताः ॥ ५७ ॥ उपर्युपर्यमी-
लोकाः कपित्थफलवस्त्रिताः ॥ तद्दशोत्तरसंख्येन वारिणा परिवेष्टिते ॥ ५८ ॥ अ-
चृत्सांडं यथा वारिस्थितं तद्वत्तदग्निना ॥ सवापुना तद्देवस्यो म्नात्च समाचृताः
॥ ५९ ॥ सर्वे दशोत्तरं विश्वा तस्यो ममहता चृतं ॥ अयं सर्वप्रधानेन प्रधानं तमसा
चृतं ॥ ६० ॥ तदनंतरपर्यंतं न संख्या तस्य विश्वते ॥ हेतुभूतमशेषस्य तमसः प्र-
कृतिः परा ॥ ६१ ॥ अंडानामीदृशं ब्रह्म न सदस्राण्ययुतानि च ॥ बहुनापकिमु-
क्तेन संख्या वक्तुं न शक्यते ॥ ६२ ॥ अंडानितानि सर्वाणि व्याव्यनारायणस्थितः
अंतश्च ते पां भगवान् सर्वे व्यापो परः पुमान् ॥ ६३ ॥ वहिष्मसाक्षिवत्सर्वमीक्ष्य-
माणो वतिष्ठते ॥ महत्तस्तमसो वास्य लोकाः रूवहु योजनां ॥ ६४ ॥ चत्वारः क्र-
मराः संति चतुर्भिः समधिष्ठिताः ॥ व्यूहैः क्रमेण वक्ष्ये ताननिरुक्षपुरः स्मृतः ॥

॥ पृष्ठ ७
॥ ३२ ॥

॥ ४५ ॥ प्रथुम्नो नंतरं ते पांसंकर्षणसमाहूयः ॥ वासुदेवस्ततः पश्चाच्छूहाख्यः
कमलासन ॥ ४६ ॥ विभवाख्यो वासुदेवस्तदनंतरमोरितः ॥ अनादिर्वासुदेव
श्चतयो लोकावनुक्रमान् ॥ ४७ ॥ ततो नाययणस्यापिलोकः संनिकटे स्थितः ॥
एकैकस्यांतरं कोटियोजनानामुदीरिता ॥ ४८ ॥ तावानेव च विस्तारस्तेषामति-
मनोहरः ॥ तेष्यो वह्निस्थितो लोको यथास्ते भगवानयं ॥ ४९ ॥ अनादिर्वासुदेवा-
ख्यः शोभिते मणिमंडपे ॥ येष भोगासने दिव्ये श्रीमहीभ्यां समास्थितः ॥ ५० ॥
आप्सादिभिस्तथाष्टाभिः शक्तिभिः परिवारितः ॥ बान्धव्यजनहस्ताभिः सेव-
मानाभिरंतिके ॥ ५१ ॥ सेनेयानैः पार्षदैश्चक्रार्थैरायुधैरपि ॥ प्रणमद्भिः सं-
जमानसामीप्यादिपदस्थितैः ॥ ५२ ॥ मुक्तैश्च पंचकालज्ञैः सिद्धैः किंकरतांग-
तैः ॥ ५३ ॥ पास्यमानः सततं द्वादशाक्षरचिंतकैः ॥ ५४ ॥ अष्टांगयोगसंविद्धैः बहु-
भिर्भगवन्मयैः ॥ पंचयज्ञार्थं तत्तज्ञैः नित्यतपैः समीपगैः ॥ ५५ ॥ यथाह भग-
वंच्छेषकर्मनिष्ठैर्महात्माभिः ॥ दिगोपाकथिता ब्रह्मन्यूनानां तत्र निष्टतां ॥

॥ राम ॥
॥ ३२ ॥

॥७५॥ अंतर्गतानां लोकानां मंडेषु बहिरप्यथ ॥ विस्तारः कथितो नैव दुर्गहत्या
द्ववादृशैः ॥७५॥ सारमात्रं समुद्यत्य सर्वतः समुदाहृतं ॥ ज्ञानं भगवतः किंचिद
ज्ञानं हेनहन्यते ॥७६॥ ब्रह्मा ॥ नष्टमज्ञानतिमिरं ज्ञानं तद्दृशितं महत् ॥ सर्वं च
संशयानष्टा असादाद्भगवन्मम ॥७६॥ पद्म उवाच ॥ इति गुह्यतमं ज्ञानं भगवा
न्ब्रह्मणे ददौ ॥ ब्रह्मापितथथा तत्वं कपिलाया वतास्यत् ॥७७॥ कपिलोपिम
हर्षितत् ज्ञानं मम यथा तथं ॥ ददौ मत्संतदित्येवं पारंपर्ये क्रमागतं ॥७८॥ सं
वर्त ज्ञानमुत्कृष्टं लप्यनुग्रहकाम्यया ॥ भगवन्मयमाख्यातं रहस्यं तं महत् ॥
॥७९॥ नैतत् गुह्यं तमं ज्ञानं माख्येयं मतिमानने ॥ नाभक्ताय न हीनाय न चासू
श्रूषवे पुनः ॥८०॥ नादीक्षिताय दातव्यं न ह्यतस्त्राय पापिने ॥ न नास्तिकाय चा
ख्येयं न च पापं डिने तथा ॥८१॥ न हीनवर्णिने नैव पिशूनाय दुरात्मने ॥ नैव
चानुपसन्नाय न वास्वागमसंगिने ॥८२॥ न चाभ्यसूयवेनापित्यक्ता चारा
य कर्हि चत् ॥ वक्तव्यं विनीताय शूनाय ब्रह्मचारिणे ॥८३॥ सूश्रूषवे प्र

॥पञ्च॥
॥३३॥

संनायतयैववशिनेतथा॥आश्रमस्त्रायसंसारविमुखायसुमुक्षवे॥६५॥
जिज्ञासमानायतथापंचरात्रोदिताक्रियां॥स्फुटीलायकृतज्ञायऋजवेऋगुबु
धये॥६७॥स्यंदांस्यचीतितेसांगेकुलीनायतपस्विने॥त्रैवर्णिकायसंवर्तम-
हर्षेसंहितामिमां॥६६॥नाध्यापयेन्नोपदेशेन्नविश्यामरयेवदेत्॥कण्वः॥हे
शिष्याकथितंसर्वेयसंवर्तमुखाश्रुतं॥विज्ञानंतददोषेणभवद्भःकथितंम-
या॥६९॥योगंचाप्युपदेश्यामिस्फुश्रूपायदितत्रवः॥यःसंहितामिमांपाप्नां-
जचीतेनियमस्त्रितः॥७०॥सत्रस्रलोकमध्येतिनेहभूयोपिजायते॥इलोक-
मेवंतदधैवापादमेकंस्त्रयंत्रितः॥७१॥प्रत्यहंपठमानस्यफलमिष्टंकरेस्त्रितं
ज्ञानांशोद्वाद्दशोध्यायःतंत्रेपाप्नेसमीरितः॥७२॥संक्षिप्यसारमुष्ट्यविस्ती-
र्णांतंत्रसागरत्॥स्फुश्रूपायोद्देशिष्याप्रसन्नेनांतरात्मना॥७३॥इतिश्री
पंचरात्रेमहोपनिषदिपाप्नेतंत्रेज्ञानपादेभ्रुवर्लोकादिविस्तारकथनामद्वा
दशोध्यायः॥७४॥७५॥७६॥ज्ञानपादःसमाप्तः॥७७॥७८॥७९॥ब्रह्मउवाच॥

॥समा॥
॥३३॥

भगवन्योगयुक्तस्य निश्रेयसमुदीरितं ॥ पुरुषस्य ह्यासिंघो ज्ञानिनः पुरु
षोत्तम ॥ १ ॥ सयोगः कथ्यतां भूयः श्रोतव्यो यदि महि वैः ॥ यदि वानुग्रहोत्
स्मासु भजमानेषु विद्यते ॥ २ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ अथा कुलस्य चिंतस्य वंधनं
विषये क्वचित् ॥ यसंयोगश्च नुर्वै च स च द्वौ विध्यमरनुते ॥ ३ ॥ कर्मकर्तव्यमिच्छेव वि
हितेष्वेव कर्मसु ॥ वंधनं मनसो नित्यं कर्मयोगः स उच्यते ॥ ४ ॥ यत्तु चित्तस्य सततं
अर्थश्रेयसि बंधनं ॥ ज्ञानयोगसांवेत्तेयः सर्वसिद्धिकरः रक्तमः ॥ ५ ॥ यस्योक्तल
क्षणयोगे महि वैयं स्थितं मनः ॥ स याति परमं श्रेयो मोक्षलक्षणमंजसा ॥ ६ ॥ य
मादिरंगं पूर्वस्य वैराग्यादिपरस्य तु ॥ अशौचमादयो गानियमो हिंसादिलक्षणः
॥ ७ ॥ अहिंसा सत्यमस्तेयं ब्रह्मचर्यं दयार्जवं ॥ क्षमा श्रुतिर्मिताहारो शौचं चैति य
मादृश ॥ ८ ॥ ततः प्रभृतिरुर्ध्वं नु नियमः कथ्यते पुनः ॥ तपः संतुष्टिस्तिस्र्यं दान
नमाराधनं हरेः ॥ ९ ॥ सिंघानं श्रवणं ह्रीं श्रजप इत्यादिलक्षणः ॥ आसनादीनि
सर्वाणि स्वस्तिकादीनि संप्रति ॥ १० ॥ वर्ण्येते स्वस्तिकं पादतलवोरुभयोरपि

॥ पप्र०
॥ ३४ ॥

पूर्वोत्तरेजानुनीहृत्तलासनमुदाहृतं ॥ ११ ॥ सीविन्यादक्षिणेपार्श्वेसव्यंसव्येनुद
क्षिणं ॥ गुल्फं हस्तासमंतश्चस्तिकंकथ्यतेवुधैः ॥ आरोप्यचोर्ध्वोश्चरणोतदंगुष्ट
द्वयंपुनः ॥ १२ ॥ व्युत्क्रमेणैवहस्ताभ्यांगृणीयात्तदासनं ॥ वक्षंपत्रासनंज्ञेयंआ
सनेषुमुपूजितं ॥ १४ ॥ एकंचरणमन्यास्मिन्पुरावारोप्यनिश्चलः ॥ आस्तयद्विहमे
नोत्तंवीरासनमुदाहृतं ॥ १५ ॥ सीविनींगुल्फदेराभ्यांनिपीड्युत्क्रमेणतु ॥ प्रसा
र्यजानुनीहृत्तलावासनंमिंहपूर्वकं ॥ १६ ॥ गुल्फोत्तरपणस्याधःसीवत्युभयपा
रश्वयोः ॥ निवेश्यपादौहस्ताभ्यांदृढंवध्वायदासनं ॥ १७ ॥ मद्रासनंतद्विज्ञेयंसप्र
र्वपापप्रणारानं ॥ गुल्फंसव्येतरंसव्येष्टृष्टपार्श्वेविचायच ॥ १८ ॥ गुल्फंतथेतरंष्ट
ष्टपार्श्वेन्यस्मिन्निचायच ॥ आसनंगोमुखंयद्गोमुख्वासनमिथ्यते ॥ १९ ॥ सीवनी
पार्श्वेमुभयंगुल्फाभ्यां व्युत्क्रमेणतु ॥ निपीड्यासनमेतच्चमुक्तासनमुदाहृतं ॥
॥ २० ॥ मेढस्योपरिनिक्षिप्यसव्यंगुल्फंतथेतरं ॥ निवेश्योपरिगुल्फस्यपद्ममु
क्तासनंभवेत् ॥ २१ ॥ अष्टम्यथरांसम्यकृतलाभ्यांहस्तयोद्वयोः ॥ कोर्परौना

॥ राम ॥
॥ ३४ ॥

भिपास्वैचर्यापयितामयूरवत् ॥ समुन्नम्यशिरः पादं मयूरासनमिष्यते ॥ २२ ॥
इति श्रीपंचरात्रमहोपनिषदिपास्वैतंत्रेयोगपादेआसनभेदाविधिर्नामप्रथ
मोऽध्यायः ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ यमश्चनियमैश्चैवयोगांगैरासनेरपि ॥ सूक्ष्मं
तौनाडिइन्द्रस्योप्राणायामोविधीयते ॥ १ ॥ देहमानंस्वंगुलीभिः पष्टचत्संगुलाय
तं ॥ प्राणः शरीरादधिकोद्वाद्दशांगुलमानतः ॥ २ ॥ देहसूक्ष्मनिर्लं देहसमद्भूतेनव
ह्निना ॥ न्यूनं समं वा योगेन कुर्वन्बलवद्विष्यते ॥ ३ ॥ देहमध्यशिखिस्थानं तप्तजाबू
नदप्रभं ॥ त्रिकोणं द्विपदामन्यचतुरश्रं चतुष्पदं ॥ ४ ॥ चतुर्विहंगमानां तु पदत्रयं
सप्तजन्मनां ॥ अष्टाश्रंस्वेद्जानां च तस्मिंद्दीपवदुज्वलः ॥ ५ ॥ वैश्वानरोऽग्निपत्र
तिप्राणापानसमायुतः ॥ चतुश्चकारमदितं देहमध्याभिधीयते ॥ ६ ॥ अपाना
द्यंगुलादूर्ध्वं अंशोमेदस्य तावतः ॥ इतरेषां तु दन्मध्यं सर्वेषां मेव पद्मज ॥ ७ ॥
चतुरंगुलमुत्सेधं चतुरंगुलमायतं ॥ अंडारुति तिरश्चां च द्विपदां च चतुष्पदां
॥ ८ ॥ कंदस्थानं मनुष्याणां देहमध्यं नवांगुलं कंदमध्यं तद्विष्टं वैतन्मध्यं नाभि

॥ पश्य ०
॥ ३५ ॥

रिष्यते ॥ १५ ॥ तत्र चक्रं द्वादशारमाहुर्मासानराणि तु ॥ विष्णादिमूर्तयस्तेषु द्वादश
द्वादशास्वपि ॥ १० ॥ अहंतत्रस्त्रितं चक्रं अमयामिस्वमामया ॥ अरेषु अमते जीवः
क्रमेण कमलासन ॥ ११ ॥ तंतुपंजरमध्यस्थायथा अमति लूतिका ॥ प्राणारुद्रश्च
रतियः जीवस्तेन विनानहि ॥ १२ ॥ तस्यार्धे कुंडली गनं नाभे स्तिर्यगदोर्ध्वतः ॥
अष्टप्रकृतिरुपासात्वाष्टवाकुंडलीरुता ॥ १३ ॥ यथावद्वायुचारं च ज्वलनादिर्चन
त्यथाः ॥ परिंतः कंदपार्श्वे तु निरुधैवसदास्त्रिता ॥ १४ ॥ मुखेनेव समावेष्ट्य ब्रह्मरं
प्रमुखं यथा ॥ योगकाले च मरुतासाग्निना बोधितासती ॥ १५ ॥ स्फुरिता हृदया
काशो नागरुपामहोज्वला ॥ वायुवायुसखेनेव ततो याति स्फुप्सु मया ॥ १६ ॥ कंदम
ध्यस्थितानाडी सुपुम्नासु प्रतिष्ठिता ॥ पञ्चसूत्रप्रतोकाराऋतुरुध्वं प्रवर्तनी ॥ १७
॥ १८ ॥ ब्रह्मणो विवरं यावत् विश्वदाभासनाजिका ॥ वेष्णवो ब्रह्मनाडी च निर्वाण
प्राप्तिपञ्चनिः ॥ १९ ॥ इडा च पिंगला चैव तस्यासन्वैतरे स्थिते ॥ इडा समुत्थिता कं
दाहामनासापुटावधी ॥ २० ॥ पिंगला चोत्थिता तस्मादन्यनासापुटावधि ॥ गां

॥ राम ॥
॥ ३५ ॥

शारीहस्तिनिहाचक्षेत्रान्येनादिके स्थिते ॥ २० ॥ पुरतः पृष्ठितस्वस्यावामेतरदु
शोप्रति ॥ पूषायशस्विनीनास्थोतस्मादेवसमुत्थिते ॥ २१ ॥ सव्येतरेश्रुत्यवधिवा
युमूलातलंपुसा ॥ अशोगतागुहूनाडीमेडांतावधिरायता ॥ २२ ॥ पादांगुष्ठाविष
कंदाप्यथोयाताचकौशिनी ॥ दशप्रधानभूतास्ताः कथिताकंदसंभवाः ॥ २३ ॥ त-
न्मूलावहवोनाड्योसूलासूष्मासुनादिका ॥ द्विसप्ततिसहस्राणिसूलासूष्मासु
पञ्चन ॥ २४ ॥ दशव्यानुंनेवशस्यंतसूलमूलापृथग्विधाः ॥ यथास्वत्यद्वेसूष्मान
सूलाश्चविततास्तथा ॥ २५ ॥ प्राणोपानः समानश्च उदानोच्यानएक्च ॥ नागः कू
मैश्च रुकलो देवश्च तोषनंजयः ॥ २६ ॥ चरंति दशनाडीषु दशप्राणाद्दिवायवः ॥
प्राणादिपंचकंतेषु प्रधानंतत्रचस्वयं ॥ २७ ॥ प्राणएवाथवाग्नेष्टेजीवात्मानंवि
भर्तियः ॥ आसिनाडिकयोर्मध्ये दृश्यंताभिर्मंडलं ॥ २८ ॥ पादांगुष्ठमिति प्राण
स्थानानिकमलासन ॥ अपानश्चरति ब्रह्मरूपगुदमेडोरुजानुषु ॥ २९ ॥ समानः स
र्वगात्रेषु सर्वव्यापीव्यवस्थितः ॥ उदानः स्वसंधिस्थः पादयोर्हस्तयोरपि ॥ ३०

॥ पञ्च
॥ ३५ ॥

३७ ॥ च्यानः श्रोत्रो रुकडां च गुल्फस्कंदगजेषु च ॥ नागादिवायवं पंचस्वगस्थादि
पुसंस्थिताः ॥ ३१ ॥ तुंदखंजलमंनं च रमान च समीरुतं ॥ तुंदमध्यगतः प्राणः ता-
निकुर्यात्पृथक्पृथक् ॥ ३२ ॥ इत्यादिचेष्टया प्राणः करोति वपुषस्त्रितं ॥ अपान
वायुर्मूत्रादेः करोति च विसर्जनं ॥ ३३ ॥ प्राणापानादिचेष्टादिक्रियते च्यानवायु-
ना ॥ उदीर्यते शरीरं सुमुदानेन न भास्वयं ॥ ३४ ॥ पोषणादिशरीरस्थसमानः कु-
रुते सदा ॥ उदारादिक्रियानागकूर्माश्वादिनिमीलनः ॥ ३५ ॥ रुकरस्तु सूक्ष्मे कर्ता
हृत्तानिद्रादिकर्मरुतं ॥ मृतगात्रस्य शोभादि धनं न षड्दाइतः ॥ ३६ ॥ नाडिभेदं
सरुद्धेदं मरुतां स्नानमेव च ॥ चेष्टाश्च विविधा स्तथां ज्ञात्वा वैवंकमलासन ॥ ३७ ॥
३८ श्लोयते तनाडीनां वक्ष्यमाणेन वत्मना ॥ ३८ ॥ इति श्री पंचरात्रे महोपनिषदि
पाम्पेतंत्रे योगपादे नारीस्वरूपकथनं नाम द्वितीयाध्यायः ॥ २ ॥ श्रीभगवानुवाच
त्रैवर्णिकस्ववर्णोक्तं स्वाश्रमानुगुणैस्तथा ॥ आचारैराचरंत्युक्तं वाक्कदेवा च
नेरतः ॥ १ ॥ विविक्तं देशमासाद्य सर्वसंवाचवर्जितं ॥ योगांगद्वयसंपूर्णं तत्र-

॥ राम ॥
॥ ३५ ॥

शरुमयेरुभे ॥२॥ आसने कल्पिते दर्भा कुश रुद्राग्निनादिभिः ॥ तालमानसमु
त्सेधे तालद्वयसमायते ॥३॥ उपविस्थासनं विश्वं स्वस्तिकादियदा रुचिः ॥ वध्वा
प्रागाननः सम्यग्नुकायः समाहितः ॥४॥ नासाग्रन्यस्तनयनोदंते देतानसंस्पृश
न् ॥ रसनां तालुनिस्स्यश्लथबाहुद्वयानितः ॥५॥ माकुंचितशिरोः किंचिनिव
ध्नयोगमुद्रया ॥ हस्तौ यथोक्तविधिना प्राणायामं समाचरेत् ॥६॥ रेकंच पूर्णं
वायोगे धनं रेचनं तथा ॥ चतुर्भिः केशनं वायो प्राणायाम उदीरितः ॥७॥ हस्तेन द
क्षिणेनैव पीडयन्नासिकापुटं ॥ अनेनैरथ बहिः क्षिपेत्सिं गलयानिलं ॥८॥
दात्रिंशन्मात्रया कुक्षौ पूरयेद्दिडयानिलं ॥ शूयः षोडशमात्राभिः चतुः पृथयात्र
मात्रया ॥९॥ संपूर्णं कुं भवेद्देहं कुं भवेन्मातरिश्वना ॥ पूरयेन्नाडयः सर्वाः पूर्यंते
मातरिश्वना ॥१०॥ एवं कृते सति ब्रह्म नृशरतिदशवायवः ॥ हृदयां भोरुहं चा
पिव्याकोशं भवति स्फुटं ॥११॥ पूरणेन तथा कुं भौ करणादुन्मुखं त्वितं ॥ गळ
कूपविरुडं तु तदधो मुखपंकजं ॥१२॥ ताजं तालमिदं तस्य दद्यात्कसमन्वि

॥ पम् ०
॥ ३७ ॥

तं ॥ कदलीपुष्पसंकाशं चंद्रकांतसमप्रभं ॥ १३ ॥ संध्योर्मध्यरात्रे च प्राणायामा-
मास्तुषोडश ॥ एकाहमात्रं कुर्वाणः सर्वपापे प्रमुच्यते ॥ १४ ॥ विमलै बहुभिप्रो-
क्तैः प्राणायामपरयणाः ॥ निर्बुधैः सर्वपापानो वत्सरत्रयपूरणे ॥ १५ ॥ पश्यं-
ति मामपि ब्रह्म न दृश्यां भोरुहे स्थितं ॥ संवत्सरत्रयादूर्ध्वं प्राणायामपरो नरः ॥
॥ १६ ॥ योगसिद्धो भवेद्योगी वायुजिह्वितो द्रियः ॥ अल्यारी स्वल्पनिद्रश्च ते-
जस्वी भलवान् भवेत् ॥ १७ ॥ अपमृत्युमतिक्रम्य दीर्घमायुर्वाप्नुयात् ॥ प्रस्वेद-
जननं यस्य प्राणायामेषु शोभनः ॥ १८ ॥ कंपनं वपुष्यस्य प्राणायामेषु मध्य-
मः ॥ उत्थानं वपुषो यस्य सहस्रं तस्य हृदा हृतं ॥ १९ ॥ अधमे व्याधिपानानां नासस्य
न्मध्यमे पुनः ॥ पापयोगमहाव्याधिनाशस्योत्तमे पुनः ॥ २० ॥ अल्पनिद्रो ल्य-
मृत्तश्च लघुदेहो मितशनः ॥ वक्ष्यं द्रियः पटुमतिः कालयत्रयविदात्मनान् ॥
॥ २१ ॥ रेचकं पूरकं मुक्ताकुंभीकरणमेव च ॥ कयोति त्रिपुल्लोके पुर्वे न तस्यास्त-
दुर्लभं ॥ २२ ॥ नाभीकंदे च नासाग्रे पादंगुष्टेण च लवान् ॥ चारयन्मनसा प्राणा-

॥ राम ॥
॥ ३७ ॥

नसंध्याकाले तु सर्वदा ॥ २३ ॥ सर्वरोगविनिर्मुक्तोजीवेऽयोगी गतकूमः ॥ कुक्षि
रोगविनाशस्थानाभिकंदेषु चारणात् ॥ २४ ॥ नासाग्रे चारणादीर्घमायुर्वदेह-
लाघवं ॥ पादांगुष्ठे भवेत्स्त्रवावायोः कमलसंभवः ॥ २५ ॥ वायुमारुष्यजिह्वया
पिबं नश्च मदाहभाक् ॥ ब्राह्मे मुहूर्ते संप्राप्ते वायुमारुष्यजिह्वया ॥ २६ ॥ पिभत
स्त्रिपुमासेषु वाक्सिद्धिर्महतिश्रुवं ॥ अभ्यस्य तस्नुषण्मासामहारोगविनाश-
नं ॥ २७ ॥ यत्र यत्र घृतो वायुरंगेरोगादिदृषिते ॥ चारणादेव मरुतस्तत्तदारोग
मश्नुते ॥ २८ ॥ मनसा चारणादेव स्वसनाचारितो भवेत् ॥ मनसस्त्वापनाहेतु
रुच्यते कमलासनः ॥ २९ ॥ करणानि समाहृत्य विषयेभ्यः समाहितः ॥ अपानाद्
स्त्रिमारुष्यवस्त्रेणोपरि चारयेत् ॥ ३० ॥ बध्नात्करभ्यां श्रोत्रादिकरणानियथ
तथं ॥ युंजानस्य यथोक्तेन वर्त्मना स्ववशं पुनः ॥ ३१ ॥ मनोवशे च वैर्वायुः स्वव
से स्ताप्यते सदा ॥ नासिकापुटयोः प्राणः पर्यायेण प्रवर्तते ॥ ३२ ॥ तिस्रश्चना
दिका प्राणाः तावन्ति श्ररतिद्भ्यं ॥ शिंखिनी विवरेषाम्ये प्राणः प्राणभृतां स-

॥ पृष्ठ ७
॥ ३६ ॥

तां ॥ ३३ ॥ तदंतश्च पुनः कालं सौम्ये चरति संततं ॥ इत्थं क्रमेण चरता वायुना वा
युनि चरः ॥ ३४ ॥ अहं च रात्रिं पक्षं च माममृत्लयनादिकं ॥ अंतर्मुखो विजानीया
त्कालभेदं समाहितः ॥ ३५ ॥ अंगुष्ठादिस्वावयवस्फुरणाद्दर्शने रपि ॥ अरिष्टैः
जीवितस्यापि जानीयात्स यमात्मनः ॥ ज्ञात्वा यतैतकैवल्यप्राप्तये योगवित्तमः
॥ ३६ ॥ इति श्री पंचगत्रे महोपनिषदि पाश्चेतंत्रे योगपादे प्राणायामलक्षणं
नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३७ ॥ ब्रह्मा ॥ भगवन्कान्यरिष्टानि कथं तैर्जीवितक्षयः ॥ सु
चने संसृष्ट्यास्य ह्येदं कारणं भवान् ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ पादांगुष्ठे करां
गुष्ठे स्फुरणं यस्य नस्यति ॥ तस्य संवत्सरा दूर्ध्वं जीवितस्य क्षयो भवेत् ॥ ३८ ॥ म
णिवंधे तथा गुल्फे स्फुरणं यस्य नस्यति ॥ पण्मासावधिरेतस्य जीवितस्य स्थि
तिर्भवेत् ॥ ३९ ॥ कोर्परे स्फुरणं यस्य तस्य त्रैमासिकी स्थितिः ॥ कक्षमेहनपाश्वे
च स्फुरणाद्युपलंभने ॥ ४० ॥ मासावधिर्जीवितस्य तद्दर्धं स्वैद्दर्शने ॥ आश्रि
ते जाठरेषोऽपि दिनानि दश जीवितं ॥ ४१ ॥ ज्योतिः स्वयं तव शस्य तद्दर्धं तस्य

॥ गम ॥
॥ ३६ ॥

जीवितं ॥ जिह्वाग्रादृशनेत्रीणिदिनानि स्थितिरात्मनः ॥ ज्वालाग्रादृशने मूलुद्धि
दिनेनेवसंशयः ॥ एवमादीन्यरिष्टानि दृष्टायुः क्षयकारणं ॥ ७ ॥ निःश्रेयसाययुंजी
तजपध्यानपरायणः ॥ मनसात्यन्यनुष्ठानं यदिदं नित्यकर्मणां ॥ ८ ॥ प्रसाहारमवि
ज्ञेयोगांगलेन रसेवितः ॥ यद्वाष्टादृशभेदेषु समंस्नानेषु धारणं ॥ ९ ॥ स्नानास्नानं स-
मारुथसाप्रसादतिरिष्यते ॥ पादांगुष्ठं तथा गुल्फं चामंघ्यं तथैव च ॥ १० ॥ मध्यपू-
र्वींश्चमूलं च पायुर्हृदयमेव च ॥ मेहनं देहमध्वं च नाभिं च बलकूबरं ॥ ११ ॥ तालु-
मूलं च मूलं च प्राणस्याघ्नोश्च मंडलं ॥ श्रुवोर्मध्यललाटं च मूर्धां चापितनः परं ॥
॥ १२ ॥ मूलं च कर्णयोर्मूलं समाण्येतानि पञ्च ॥ पंचभूतमये देहे भूतेष्वेतेषु पं-
चसु ॥ १३ ॥ मनसो धारणं यत्तदुक्तस्य च यमादिभिः ॥ धारणासा च संसारसाग-
रोत्तारकारणं ॥ १४ ॥ आजानुपादपर्यंतं पृथिवीस्नानमिष्यते ॥ वीतज्वाचतुर-
आचवसुधावज्जलांशिता ॥ १५ ॥ स्पृते व्यापंचषट्कालास्त्रारोप्यप्रयुंजते ॥ त-
स्योपर्युल्लुमूलांतं वारिस्नानं चतुर्मुखं ॥ १६ ॥ अथैवं द्रव्यमाकारं खेतमंबुज-

॥ पृष्ठ ०
॥ ३९ ॥

लांछितं ॥ स्मर्तव्यमंगेश्वसनं आरोप्य दशनाडिकाः ॥ १७ ॥ अनाभिदेहमध्यांत म-
ग्निस्नानमुदाहृतं ॥ तत्रसिं चूर्वर्णौग्नित्यश्रांकोदशपंचच ॥ १८ ॥ स्मृतयोनाडिका
प्राणंरुत्ताकुंभकथारितं ॥ नाभेरुपरिनासांतं वायुस्नानं मतत्रच ॥ १९ ॥ वेदिका
कारकद्रुमौबलवान्भूतमारुतः ॥ स्मर्तव्यः कुंभकेनैवप्राणमारोप्यमारुतं ॥ २० ॥
षटिकाविंशतिस्नानात्प्राणात्तत्रभ्रूलविलावधि ॥ योमस्नानंनभस्तत्रभिन्नांज
नसमप्रभं ॥ २१ ॥ श्वेयंमारुतमारोप्यकुंभकेनैवयलवान् ॥ विश्वंभरांशदेहस्य
चतुर्बालुमलंरुतं ॥ २२ ॥ मन्निरुसंहारियोगीयनेतभवमुक्तये ॥ अस्वस्वंपूरये-
ष्योगीनारायणमुदग्रतिः ॥ २३ ॥ प्रथुम्नमधोवायंशेसंकर्षणमतः परं ॥ योमं
शेपरमात्मानंवासुदेवंसमर्चये ॥ २४ ॥ अचिरादेवतप्राप्तियुंजानस्यनसंरायः
॥ २५ ॥ इतिश्रीपंचरात्रमहोपनिषदिपापेतंत्रेयोगपादेपंचभूतस्नानभेदनि
र्णयोनामचतुर्थोध्यायः ॥ ४ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ब्रह्मायोगासनंपूर्वंहृद्देशं
रचितान्नलिः ॥ नासाग्रन्यस्तनयनो जिह्वांरुत्ताचतालुनि ॥ १ ॥ इत्यैर्देत्तानसं

॥ राम ॥
॥ ३९ ॥

सूर्यउर्ध्वकायःसमाहितः॥संहरेदिंद्रियग्रामंततोबुध्याविश्रुक्षयः॥२॥ चिं
तनंवाभुदेवस्यपरस्यपरमात्मनः॥स्वरूपस्याप्ररूपस्यस्वहृदांबुरुहासन॥३॥
यन्नध्यानंप्रयंसंतिकेवल्यभलदंसदा॥यावन्मात्रंवासुदेवंचिंतकेकुंभकेनयः
४॥सप्तजन्मकृतंपापंतस्यनस्यतियोगिनः॥नाभिकंदासमारभ्यथावत्तद्दृ
यगोचरं॥५॥जागृहृत्तिंविजानीयाकंठरुंस्वप्नवर्तनं॥सुषुप्नंतालुमध्यस्त्रु
येभूमध्यसंस्थितं॥६॥तुर्यांतोतंपरंब्रह्मब्रह्मरंभ्रेतुलसयेत्॥जागृहृत्तैसमा
रभ्यथावत्ब्रह्मविलांतरं॥७॥सतोदयंतुर्बुध्यातुर्यांतैविस्तुरुच्यते॥ध्यायेन्ने
वसमायुक्तोव्योम्लिचायंतनिर्मले॥८॥सूर्येकोटिस्युतिचरंनित्योदितमषो
डशं॥यद्दहांबुरुहासीनंध्यायेद्वाविश्वरूपिणं॥९॥अनेकाकारस्वचितंअनेकव
दनानितं॥अनेकभुजसंपुक्तंअनेकायुतमंडितं॥१०॥नानावर्णचरंदेवंशांत
मुग्रमुदायुधं॥अनेकनयनाकीर्णंसूर्येकोटिसुमप्रभं॥११॥स्वायतोयोगिनः
सर्वमनोज्ञानंविनश्यति॥इत्युडरीकमध्यस्थंनैतन्यंन्योतिरव्ययं॥१२॥कंद

॥ पञ्च
॥ ४७ ॥

वगोलकाकारं तृतीयात्मंडलापरं ॥ अनंतमानंदमयं चिन्मयं भास्वरं विभुं ॥ १३ ॥
निवातदीपसदृशं मरुत्रिममणिप्रभं ॥ ध्यायतो योगिनस्तस्य मुक्तिः करतले-
स्थिता ॥ १४ ॥ विश्वरूपस्य देवस्य रूपं देवं च यत्किंचिद् ॥ स्वविषयः सूक्ष्ममन्यद्वा प-
श्यन् हृदयपंकजे ॥ १५ ॥ ध्यायतो योगिनो वस्तुमाप्स्यते देवप्रकाशते ॥ अणिमा-
दिफलं चैव सकलं काकथापरं ॥ १६ ॥ जीवात्मनः परस्यापि यद्येकमुभयोरपि
समादिसंतु विज्ञेयः साधकानां प्रसादकः ॥ १७ ॥ अहमेव परं ब्रह्मा तदं दं ध्यान
मास्थितः ॥ अणुभूतो दृढः शस्वद्विषयान्नाववुच्यते ॥ १८ ॥ यथा वास्यनलं पा-
यं प्रविष्टं निश्रलं निधिं ॥ चलस्य भावं त्यजति तथा जीवः प्रलीयते ॥ १९ ॥ प-
रमात्मनि वैकुण्ठे समाधिस्तस्य योगिनः ॥ अचिरपर्यंतं तं क्षमिता पाप्रवर्त-
ते ॥ २० ॥ तमुपायं प्रवक्ष्यामि श्रुयतां कमलासन ॥ द्वादशाक्षरमभ्यस्य परमा-
त्मविद्याहरिं ॥ २१ ॥ मासूत्र्यभूमौ लिखितं चक्रपद्मेऽक्षणे ॥ तस्योपरि सु-
विस्तीर्णैः समासीनः कुशासनैः ॥ २२ ॥ बध्वापन्नासनं योगीविते पश्येत्तथात्त

॥ राम ॥
॥ ४७ ॥

रे ॥ मयनेखसनं पूर्वेवारयित्वा यथापुरं ॥ २३ ॥ देहमध्यस्थितं वह्निं दीपयित्वा
समुज्ज्वलं ॥ इत्युंडरीकमध्यस्थं स्मरन्ब्रह्मसनातनं ॥ २४ ॥ विश्वसहस्रशंकाशं यु
गांतानिलसंनिभं ॥ तन्मयं च स्वचैतन्यं कृत्वा तद्ब्रह्मिण्यभिः ॥ २५ ॥ भूतदेहं
दहेत्कृत्वा दग्धामंत्रस्वरूपदृक् ॥ मुक्तांड इव पक्षी दशभासी न चिंतयेत्कनेः ॥ २६ ॥
॥ २७ ॥ शनैपरिणतां मंत्रतनुं तेजोमयीं सदा ॥ चिन्मयीं सर्वगां शब्दस्वरूपं भा
वयन्तपि ॥ २८ ॥ शनैशनैरस्तिरां च विनिवार्य ततस्वयं ॥ ब्रह्मसंप्रप्यते योगी न
भूयः संसरेदिह ॥ २९ ॥ इत्येवं योगसाग्रेयं कथितं कमलामुन ॥ नित्यक्रिया त
त्पराणां संसारविमुखात्मनां ॥ ३० ॥ मङ्कानां दोक्षितानां चान्योयमुपसीद
तां ॥ इदं भवहरं पुण्यं योगं सर्वैर्यसिद्धिदं ॥ यो धीते गुर्वनुज्ञातः स याति प
रमां गतिं ॥ ३१ ॥ इति श्रीपंचरात्रे महोपनिषदि पाश्चेयोगपादे योगलक्षणं
नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ योगपादः समाप्तः ॥ ब्रह्म उवाच ॥ भगवन् देवदेव
राशांस्वचक्रगदाधर ॥ ज्ञानं च योगं च कार्ये न निर्वाणफलदोऽश्रुतो ॥ १ ॥

॥ पञ्च
॥ ४१

तयोरविदुषां देवनाधिकारकदाचन ॥ अज्ञानिनां च भक्तानां गतिं त्वामिच्छ-
तानृणां ॥ ३॥ यायेनोपायेन निर्वाणकलं स्वगादिचेतनत् ॥ भवत्युपायं तमृज्जु-
मुपदेष्टुं त्वमृशसि ॥ ३॥ श्रीभगवानुवाच ॥ कर्मणा च नवान्मर्त्यां ममाय च
नतस्यरः ॥ आरुतिफलमन्यत्र प्राप्नोत्येवं न संशयः ॥ ४॥ तस्मात्पयित्वा मां स्ना-
ने शास्त्रदृष्टेन वर्त्मना ॥ यजस्व मां वक्ष्यमाणविधिना कमलासन ॥ ५॥ कर्षणा-
दिप्रतिशतं तं क्रियाविधिमतः शृणु ॥ वक्ष्यामि येन विधिना प्रसीदाम्यचिरा-
दहं ॥ ६॥ अर्चीतिनाये विद्यासुशास्त्राणि श्रुतपूर्वेणः ॥ ते मां भजन्ते पुरुषा-
ज्ञानयोगपरायणाः ॥ ७॥ अन्येषामप्यविदुषां भक्तानां बहुसंपदां ॥ जायते
सिद्धिरचिरं स्नाने स्नापयतां च मे ॥ ८॥ ज्ञानयोगश्च यदि हं केवलं मुक्तिकार-
णं ॥ स्नापयित्वा च्युतं स्नाने पुरुषः सर्वमश्नुते ॥ ९॥ यो मां संस्नाप्य स दने समा-
यचयति स्वयं ॥ न तस्य केवलं सिद्धिर्नानाभ्युपयान्मुपामपि ॥ १०॥ तस्मात्सर्वा-
त्मना ब्रह्मस्नाने मां सात्ययसुमान् ॥ द्विविधं स्नानमाख्यातां सिद्धासिद्धिप्र-

॥ राम ॥
॥ ४१ ॥

भेदतः ॥ ११ ॥ मूले मूर्धनि दोलानां नव्यास्तोरे च संगमे ॥ समुद्रतीरे पुलिने ह-
दंतीर्थे च कानने ॥ १२ ॥ एते पुनिर्मितं स्थानं मिश्राख्यं विश्वकर्मणा ॥ देवादि-
भिरहंतत्र स्तापितश्चेत्यथाविधि ॥ १३ ॥ मनुष्यैर्निर्मितं ग्रामनगरदोत्रहं म-
म ॥ असिश्चापतनं विश्विग्रामाधि स्थितिहेतुकं ॥ १४ ॥ श्रद्धावानास्तिको भक्तो
धनेवान्येऽरुमेधिता ॥ महोत्साहश्रुतिर्दक्षकृतज्ञोलो भवर्जितः ॥ १५ ॥ ब्राह्म-
णक्षेत्रियो वैश्यः शूद्रो वा मनुजो मजः ॥ जातिभिर्यजमानं तं सर्वं समुदितं गुणै-
ः ॥ १६ ॥ पंचरात्रविदंशांतं मिश्रांतं पुक्तं श्रमं ॥ भगवद्दंशजं रूक्षं मलोलुप-
मडां विकं ॥ १७ ॥ अपापमनुमथाधि मदृष्टं परमास्तिकं ॥ तं भागवतमाचार्य-
यं प्रथमं वरयेत्सुधीः ॥ १८ ॥ आचार्यो यजमानश्च देवज्ञेन रूभेदिने ॥ ग्रामा-
धिष्ठापनायादौ निमित्तानि परीक्षयेत् ॥ १९ ॥ रूभेनिमित्ते ग्रामादीन्ना-
रभेत विचक्षणः ॥ भूपरोक्षादिकं सर्वैरेथकारेण वै सह ॥ २० ॥ आचार्यः पंच-
रात्रज्ञकुर्याद्भ्युदयोरितः ॥ रूपमाभद्रका पूर्णां शूभ्रांचेति चतुर्विधाः ॥

॥ पञ्च
॥ ४२ ॥

२१ ॥ भूमयो लक्षणं तासां क्रमेणो पदिशामिते ॥ चंपकागरुखर्जूरकदंबनि
लकार्जुनेः ॥ २२ ॥ क्रमुकेनारिकेलैश्च कुराकाशैः समाचृता ॥ पद्मोत्पलासमा
कीर्णा प्रागुदकप्रवणा रूमा ॥ २३ ॥ याचतो याचता भूमिः सा सपमेति कीर्ति
ता ॥ नदीसागरपार्ष्वं स्नाती र्थाय तनमाश्रिता ॥ २४ ॥ क्षीररक्षसमाकीर्णा फ
लरक्षसमाकुला ॥ उद्यानोपवनापेता लतागुल्मसमाचृता ॥ २५ ॥ यज्ञरक्षाः
कुराकाशात्रोहिक्षेत्राणि तत्र वै ॥ अथोजलसमोपेता भद्रका इति सा स्मृता ॥
२६ ॥ कुलसंपंकुनिष्ठा वाकोद्वश्यामकोन्विता ॥ गिरिपार्ष्वं स्निता चैव गि
रिस्वरमाश्रिता ॥ अप्रभूतोदका भूमिः सा पूर्णैति प्रकीर्तिता ॥ यववेषवा
दिसंकीर्णा सुहिलेष्वातकान्विता ॥ २७ ॥ विभीतकार्किंसंकीर्णा कठिनारार्क
गान्विता ॥ वायसस्येन गृभ्राड्यागोमायुचकसंकुला ॥ २८ ॥ पुराचैसमोपेता सा
धूम्रेति प्रकीर्तिता ॥ सुपभाशांतिदा भूमिः सखदा भद्रका भवेत् ॥ २९ ॥ सुपूर्णा
पुष्टिदा भूमिः सयदा धूम्रका भवेत् ॥ दंडमात्रायतो भूमिः तावद्विस्तारसंयुतां

॥ राम ॥
॥ ४२ ॥

३१॥ नानुमात्रं खनेद्भूमिं मृद्धिं श्रान्तिं च पूरयेत् ॥ अचिके चोत्तमं विश्वासमं चेम
स्यमा जवेत् ॥ ३२॥ नूनं च मा विना नीयाता भूमिं परिवर्जयेत् ॥ दालिमुद्गयवा
दीनां उष्णाभीनानि वै भुवि ॥ ३३॥ परीक्षकः परीक्षेत प्रशस्तामथ चेतसां ॥ अकु
रोजापते यत्र त्रिरात्राभ्यन्तरे महो ॥ ३४॥ तामुत्तमां विना नीया पंचषट्स्त्वमध्य
मां ॥ ३५॥ अथ मासपत्रे स्याद्दृश्ये वा तदं कुरे ॥ वर्णयेद्दधमा भूमिं ग्रापयेदन्य
योर्ध्वयोः ॥ कुशापलाशहरिणा संतियत्र स्वयं भुवि ॥ ३६॥ अथ मापितां विश्वि
प्रशस्तां कमलासन ॥ रसेन मधुरेणोर्वीमुत्तमां कुरमात्मना ॥ ३७॥ मध्यमा मधमा
मम्लं रसेनैश्च विश्वितां ॥ खेतवर्णोत्तरा भूमि मध्यमा पातलोहिनी ॥ ३८॥ अ
थ मा कृष्णा वर्णा स्यादित्येत भूमि लक्षणं ॥ वास्तु विश्वासु कृतिना क्रियासु निपु
णेन च ॥ ३९॥ रथकारेण सहितः कुशलः पंचरात्रवित् ॥ मात्रार्यैः प्रथमं विश्वि
प्रवेशवलिमुत्तमं ॥ ४०॥ मात्रार्यैश्च नमानेन सहितो वास्तुसीमनि ॥ नृत्वे वाथ्यै
श्च नृपैश्च तथा मंगलपाठकैः ॥ ४१॥ पूर्णं कुंभैस्तथा दीपैश्च जघ्नसमन्वितैः

॥ पञ्च
॥ ४३ ॥

ब्राह्मणेज्ञानसंपन्नैरधीयाने बहुश्रुतेः ॥ ४० ॥ प्रदक्षिणं परिक्रम्य मंत्रैस्वस्त्यफ-
नेरपि ॥ विदिह्मदिह्मपूर्वादिबलिंकुर्यात्समंततः ॥ ४१ ॥ भूतानां च पिशाचानां
रक्षसां दिति जन्मनां ॥ ग्रहाणामपि नागानां अन्येषां च बालं क्षिपेत् ॥ ४२ ॥ ब्रह्म
स्नानांतमन्येन पापसेनमहीस्वरः ॥ बलिं प्रक्षिप्य तद्गुमंत्रमेतमुदीरयेत् ॥ ४३ ॥
भूतापिशाचानागाश्च असुरासृष्टसाग्रहाः ॥ सर्वे तेभ्यपगच्छंतु बलिनुष्टायथा-
तथं ॥ ४४ ॥ देवानां च दिवानां च स्नानं सम्यकरोम्यहं ॥ वासुदेवस्य देवस्य सर्वं भू-
तात्मकस्य च ॥ ४५ ॥ अस्त्रमंत्रेण संजज्ञान्नासि शार्था सर्वतः क्षिपेत् ॥ कृत्वा बलिं
यथाशास्त्रं सूत्राण्यपि च पातयेत् ॥ ४६ ॥ शंकू संस्थापयेत्तत्र सूत्रसंघिपुसर्वतः
अधोमुखं प्राकृशिरसं विन्यसेद्वास्तुपुरुषं ॥ ४७ ॥ प्रसार्य पाणिपादोद्दोकोण-
भूपुत्रकलितो ॥ एवं ध्यात्वा समभ्यर्च्यै पुरुषं वास्तुकाल्यतं ॥ ४८ ॥ तस्य दक्षि-
पाश्वेनु वास्तुहोमं प्रकल्पयेत् ॥ खंडिले दीपयित्वाग्निं पंचोपनिषदां चतं ॥
४९ ॥ सहस्रं वा रातं वापि नुह्याद्वास्तुशांतये ॥ अपामार्गं शशम्यं श्वदिर

॥ राम ॥
॥ ४३ ॥

अथथाक्रमं ॥ ५० ॥ यस्वरसः पिशाचानां समिचोनुह्यास्यं ॥ हुत्वा नुमूलमं
त्राभ्यां पृथगष्टेत्तरं दानं ॥ ५१ ॥ वास्तुनाथस्य मंत्रेण चरुणानुह्यास्यं ॥ पूर्णा-
हुतं ततो हुत्वा इंद्रादीनां बलिं क्षिपेत् ॥ ५२ ॥ दिक्षु पृथुयथासीयं एवं प्रामादि
कल्पयेत् ॥ ५३ ॥ इति श्रीपंचरात्रे महोपनिषदि पाप्मेतंत्रे क्रियापादेषु परिष्ठा
विधिर्नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ प्रामादोनां चतुर्वर्गे फलदानाय
थाक्रमं ॥ स्वरूपं तत्र प्रभेदं च वक्ष्यामि तवसांप्रतं ॥ १ ॥ वसंति घ्राश्रणा यत्र स्थाने
ग्रामः स उच्यते ॥ मप्रभारं च तस्यैव नाम वेद्यांतरं स्मृतं ॥ २ ॥ सत्रियाणां तथा वा-
संपुरं नगरमित्यपि ॥ वेशानां पत्तनं वा सोमठिका कूलमित्यपि ॥ ३ ॥ दंडकं स्वस्ति
कंचैव प्रस्तरं च प्रकीर्णकं ॥ नंथावर्तं पराकंच पद्मं च श्रीप्रतिष्ठितं ॥ ४ ॥ ग्रामा-
दिरष्टभेदोऽसौ दण्डुते पांचलक्षणं ॥ पूर्वोत्तरमुत्तराय च यावन्मानं भवेदथ ॥ ५ ॥
दंडवच्च भवेद्दीथितदंडकमुदाहृतं ॥ पूर्वोत्तरमुत्तराय च कृत्वा वीथीद्वयं पुनः
५ ॥ दक्षिणाभिमुखो भूत्वा पूर्वविष्यास्तु निर्गमः ॥ पश्चिमाभिमुखो भूत्वा

॥ पञ्च
॥ ४४ ॥

दक्षिणस्यास्तुनिर्गमः ॥ ७ ॥ उत्तराभिमुखो भूत्वा पश्चिमस्यास्तुनिर्गमः ॥ प्राङ्मु-
खः स्तुततः प्रोक्तः सोमवीथ्यास्तुनिर्गमः ॥ ८ ॥ एवं प्रकल्पितो ग्रामः स्वस्तिका
ह्युत्पद्यते ॥ एवमेवं तु सर्वेषां ग्रामादीनां तु निर्गमः ॥ ९ ॥ त्रिचतुः पञ्चषट्सप्तवी-
थयश्चेद्दुर्दुर्मुखाः ॥ प्राङ्मुखैस्तु त्रिभिर्गुक्तः प्रस्तरः परिकीर्त्यते ॥ १० ॥ पूर्वाग्र-
मुत्तराग्रं च रथ्याभिस्त्रिभिर्गुतं ॥ प्रकीर्णकमिदं ज्ञेयं त्रिभिर्गुतार्थसाधनं ॥
११ ॥ पूर्वतु दक्षिणे चैव पश्चिमे चोत्तरी यथा ॥ ग्रामस्य निर्गमश्चैव चतुर्दिक्षु वि-
धीयते ॥ १२ ॥ त्रयोदशार्थैर्विधिरैकेकमधिकं भवेत् ॥ नन्वावर्तं भवेत्सं च पञ्च-
भिः प्राङ्मुखैर्गुतं ॥ १३ ॥ अष्टादशार्थैरेकेकं भवेत् पञ्चभिस्तथा ॥ उद्दुर्मुखैः परा-
कंस्थान् प्राङ्मुखैः षडभिरेव च ॥ १४ ॥ त्रयोविंशतिवीथीनां त्रयोपञ्चादुद्दुर्मु-
खैः ॥ सप्तभिः प्राङ्मुखैर्गुतं पञ्चग्राममुदाहृतं ॥ १५ ॥ अष्टाविंशतिवीथीनां-
पूर्वाभिर्त्रयोदशमुखैः ॥ अष्टाभिः प्राङ्मुखैर्गुतं त्रीप्रतिष्ठितमुच्यते ॥ १६ ॥
एवमष्टविधं प्रोक्तं ग्रामादीनां विद्यते ततः ॥ ग्रामादीनां च चारुत्वाभागे मेकं

॥ राम ॥
॥ ४४ ॥

बहिस्यजेत् ॥ १७ ॥ त्रासं देवं मानुषं च पेशात् च मितरं पुनः ॥ चतुष्टयं विजानीयाऽ
भागानां तत्र दैविके ॥ १८ ॥ मानुषं च द्विजातीनां ग्रहाणि परिकल्पयेत् ॥ पेशात् च
देवविष्णानि दिक्षुः षासु च मध्यमे ॥ १९ ॥ ग्रामस्य गर्भं विन्यासं द्विजातीनां स्थापना
सुरा ॥ मध्ये कुर्यात् सुराणां तु दिक्षुः षां पत्तने पुनः ॥ २० ॥ कोवेयीं दिक्षुः गर्भस्य न्या
स एव मुदा इतः ॥ चानुलोहानिरलानिकदं बीजं मृदं तथा ॥ २१ ॥ भाजने लोहं
कृतादारये मृन्मये पिवा ॥ उपोषितः रत्ननिष्ठात्वात् न च वस्त्रोत्तरीयकः ॥ २२ ॥ रा
त्रौ मुहूर्ते संप्राप्ते गर्भाधानं समान्वरेत् ॥ आदाय भाजनं पश्चात् स्वमानं हरिं स्मरे
त् ॥ २३ ॥ ध्यात्वा तु वसुधां देवीं मंत्रमेन मुदीरयेत् ॥ सर्वभूतधरेकांते पर्वतस्तन
मंदिने ॥ २४ ॥ समुद्रपरिधानीये देवि गर्भं समाश्रय ॥ स्वभ्रं मृद्भिस्ततः सम्यक्
पूरयित्वा समंततः ॥ २५ ॥ पंचरात्रं त्रिरात्रं चारुसां कुर्यात् दत्तं द्वितः ॥ रातनिष्कं त
दर्थं वा तदर्थांश्च मथापि वा ॥ २६ ॥ श्रवणादक्षिणां दृष्ट्वा तत्राचार्या यागृहं
रुत् ॥ द्विगुणं त्रिगुणं निष्कं पुरा दोदक्षिणा स्मृता ॥ २७ ॥ गर्भं न्यासे कृतं पश्चात्

॥ पञ्च
॥ ४५ ॥

द्विजान् संवेद्याये गृहे ॥ वास्तुदेवान्यथान्यायं क्रमेण स्थापयेत्सुधीः ॥ २८ ॥ स्थापये
ग्राममध्ये नुपंचमूर्तिमयं हरिं ॥ विप्राणां पंचयज्ञायं एवं साकल्यमश्नुते ॥ २९ ॥
चानुराश्रम्य सिध्दर्थं च नुमूर्तिमथापि वा ॥ सर्वाकमेकमूर्तिं वा ग्राममध्ये सम-
र्चयेत् ॥ ३० ॥ योगिनं भोगिनं वापि कारयेद्दक्ष्युतं प्रभुं ॥ मासीनं वा शयानं वा ति-
ष्ठंतं वा समर्चयेत् ॥ ३१ ॥ सृष्टिरुद्भोगशयनं देवदेवस्य कीर्त्यते ॥ संहारयोगशय-
नं तथानरहरैर्वपुः ॥ ३२ ॥ विश्वरूपचरं देवं जामदग्न्यं च नार्चयेत् ॥ प्राग्द्वारं उद्भ-
दं विष्णुमं पृष्टिवचनं ॥ ३३ ॥ चतुर्द्वारं चोत्तरद्वारं याम्यद्वारं च सोऽसदं ॥ एडं तु
मास्करस्नानं प्रत्यद्द्वारं प्रकल्पयेत् ॥ ३४ ॥ पावके मदनस्नानं प्रत्यक् द्वारं प्रकल्प-
येत् ॥ सुव्रत्सृण्यस्य याम्यस्यात्पूर्वं द्वारं निकेतनं ॥ ३५ ॥ नैऋते विष्णुयज्ञस्य पूर्वं
द्वारं भवेत्स्मृतं ॥ वारुण्यां द्वापयेद्द्विष्टुं श्रीभूमीसहितं स्मितं ॥ ३६ ॥ मासीनं वा
श्रयोपेतं गरुडाकूटमेव वा ॥ विश्वरूपचरं भोगशयनं वा प्रकल्पयेत् ॥ ३७ ॥ प्रा-
ग्द्वारं च नु प्रकुर्यात् पश्चिमं विष्णुमंदिरं ॥ पश्चिमे नु श्रियं स्नानं अथ वा कल्पये

॥ राम ॥
॥ ४५ ॥

नबुधः॥३८॥वायव्यां प्राङ्मुखस्नानं दुर्गायैव प्रकल्पयेत्॥ चन्द्रं चोत्तरे स्थाप्य
जंभलादि समन्वितं॥३९॥ ऐशान्यामोत्तरं कुर्यात्सोमेशानोत्तरे पिवा॥ इष्टेशा-
नां तरे वापि नान्यत्र परिकल्पयेत्॥ आग्नेयां च महा मोडीं ग्रामादूर्तरे स्थितां॥
नेत्रते चैव शास्त्रां ग्रामादूर्तरे स्थितां॥४०॥ ग्रामस्य चोत्तरे पाखै किंचिद्दूरतरे
स्थितां॥ मातृस्नानं भवेत्तत्र सर्वास्ताः श्रान्तगननाः॥४१॥ ईशान्यां वाथ मातृणां
नातिदूरे गृहं भवेत्॥ आग्नेयं वा गुहं दुर्गां वायुसोमां तरे पिवा॥४२॥ रज्जुपाते-
पुसर्वेषु त्रिशूले मूर्ध्नि संधिषु॥ देवस्नानं न कर्तव्यं वीत्यग्नेषु विशेषतः॥४३॥
ग्रहाश्रने च कर्तव्यास्तत्र वंशविमिश्रता॥ प्रमादात्तेषु कुर्यात्तैर्ग्रामादीनां स्त-
यो भवेत्॥४४॥ मंत्रहीनं क्रियाहीनो हव्यकथेषु कर्मसु॥ प्रायश्चित्तं भवेत्तस्य
ग्राममध्यार्चनार्हरेः॥४५॥ आग्नेयं भास्करस्य ग्रामे रोगो न जायते॥ सोभा-
ग्यसोम्यसो हर्यगुणाः कामस्य पूजनात्॥४६॥ भूतादयो नृणां नैव भवेयुर्ग्र-
हपूजनात्॥ सर्वविघ्ना विनश्यन्ति विघ्नराजस्य पूजनात्॥४७॥ चारुण्यां पू-

॥ पञ्च
॥ ४५ ॥

नयेद्द्विधुं भुक्तिफलप्रदं ॥ दुर्गोसंपूजयेद्देवीं नित्यमायुविवर्धनीं ॥ ४५ ॥ धन-
धान्यसमृद्धिस्त्याकुबेरपरिचर्यया ॥ ज्ञानवंतो नराः सर्वे भवेयुः परिपूजनात् ॥
५० ॥ मोदोपूजनयानित्यंबालानां न विपद्भवेत् ॥ शास्त्रुः पूजनयानित्यंबालानां
न विपद्भवेत् रक्षंति ग्रामवासिनः ॥ ५१ ॥ मातृपूजनयानित्यं पिशाचानेव पीड-
काः ॥ पुरे च मठिकायां च मध्येन स्थापयेत् शरिं ॥ ५२ ॥ वासुनुजो मजानां च मध्येन
हरिं चर्चयेत् ॥ शृङ्गाप्रतिलोमानां न वास्त्रुर्न च देवताः ॥ ५३ ॥ यदि स्थादविवे-
केन राभाराष्टं च न स्थिति ॥ देवांस्सर्वार्थे ग्रामादौ वास्त्रुदेवं न कल्पयेत् ॥ ५४ ॥ अं-
गानि नैव स्वांगानि कल्पयंति स्तत्र वत् ॥ कल्पयेयुः प्रजायज्ञो राष्टस्य प्रतिकूल-
ता ॥ ५५ ॥ मूर्तिनां केशवादीनां मस्त्रादीनां तथैव च ॥ मंतराजेषु सर्वेषु हि स्त-
त्रैव विदुस्तत्र ॥ ५६ ॥ सर्वत्र भगवद्भयं ग्रामादौ कारयेत्कवीः ॥ ग्रामप्रक्षंनकु-
र्वीत उग्रमुग्राय तोयतं ॥ ५७ ॥ नामदीनं नृसिंहं च संहारशयनं तथा ॥ सर्वत्र
भोगशयनं भोगस्थानं कर्मवच ॥ ५८ ॥ भोगस्थानं च सर्वत्र शयनं सृष्टिसंज्ञि

॥ राम ॥
॥ ४५ ॥

सं॥ शानं गंच श्रियोपेतं सर्वत्रैव तु कारयेत् ॥ ५९ ॥ ग्रामांतरे न कुर्वीत स्नानं देवस्य शू-
लितः ॥ विनश्यं स चिरात् ग्रामो गजायष्टं तथैव च ॥ ६० ॥ तस्माद्दूरतरे कुर्यात् ग्रामादी-
नामुपापतिं ॥ एवं संस्त्राय दिग्देवान् पूजकः पूजयेत् क्रमात् ॥ ६१ ॥ विष्णो भागवते
रेव पंचरात्र परायणैः ॥ पूजाकार्या न सामान्य देवता मान् पूजकैः ॥ ६२ ॥ शिवस्य
शिवशास्त्रज्ञैः पूजनं च शिवद्विजैः ॥ सोमपाभिद्विजैश्चैत्रकार्यैर्दिनकराचनैः ॥
॥ ६३ ॥ मदनं गणनाथं च सुब्रह्मण्यं शिवद्विजैः ॥ पूजयेद् नरादीनां पूजका विप्रद-
ध्यते ॥ ६४ ॥ दुर्गो संपूजयेद् देवीं सदा भागवतस्वयं ॥ मानृणामर्चनं कार्यं तज्ञे पर-
शवे स्तथा ॥ ६५ ॥ शास्त्रारं च महामोरीं कुलालः पूजयेत् स्तथा ॥ सवर्णो वष्टकान-
लज्ञान् ग्रामस्यांतरं कल्पयेत् ॥ ६६ ॥ अन्येषां प्रतिलोमानां वहिर्ग्रामात्प्रकल्प-
येत् ॥ प्राच्यां दिश्यन् लोमानां स्नापनं कर्मणा भवेत् ॥ ६७ ॥ सर्वेषां प्रतिलोमा-
नां दक्षिणादिपुकल्पनं ॥ श्रेणिभ्यापि वहिर्दूरं चंडालाने ऋते स्मृता ॥ ६८ ॥ ग्रा-
मस्य चोत्तरे तीरेऽग्निदानमुद्काशये ॥ याम्येतदंतटाकस्यऽग्निदानं स्याद्विजन्म-

॥ पञ्च
॥ ४७ ॥

नां ॥ ५९ ॥ सर्वेषां प्रतिलोमानां दाहः प्राच्यादिगोदासि ॥ इत्थं प्रकल्पयेत्प्रामंनगरं
कूलमेव वा ॥ ७० ॥ मुक्तिमाप्नोति स पुमान् पुनरेव न जायते ॥ उपकुर्वीति ये मर्त्या इ
त्येवां मनसा पिवा ॥ ७१ ॥ स्वर्गलोके वसंत्येते कालं कल्यावसानिकं ॥ रक्षंतियं य-
था कृत्वा मादीन् पृथिवीश्वरः ॥ ७२ ॥ तेषां तिकीर्तिमनुलां नाकृष्टे वसंति च
ये चालयंति मनुजा जायते ते स्वनो निपु ॥ ७३ ॥ इति श्रीपंचरात्रे महोपनिषदि
पापे तंत्रे क्रियापादे प्रामविन्यासो नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ श्रीभगवानुवाच
ब्रह्मन्मदीरनिर्माणं महं वक्ष्यामि तच्छृणु ॥ पूर्वोक्तं भूमिमासाप्यप्रवेशवलि
पूर्वकं ॥ १ ॥ भूमिं प्रदोक्षणं कृत्वा मंत्रमेतमुदीरयेत् ॥ यज्ञापिशाचानागाश्च-
येत्र तिष्ठंति सर्वदा ॥ २ ॥ सर्वैः प्रयांनुतेन्यत्र विधोः खानं करोम्यहं ॥ ततोऽस्त्रमंत्र
संज्ञान् सिद्धार्थी सर्वतस्त्रिपेत् ॥ ३ ॥ पूर्ववद्वास्तुहोमं च कुर्याद्वास्तुवलिं त-
था ॥ ततोऽभागवताचार्यो हलेन विलिखेद्भुवं ॥ ४ ॥ ब्राह्मणो यजमानस्याह्न
दानगोरवर्णकः ॥ क्षत्रियो लोलितो वैश्यः पीतः शूद्रस्तु मेचकः ॥ ५ ॥ यथा-

॥ यम ॥
॥ ४७ ॥

कवर्णोलाभेनुकपिलोगौरएववा॥३५॥अपभोरक्तवर्णोतोमहांतोस्वलोमतो
॥३६॥ज्ञानयेस्वररंगादीन्मृपयेकनकादिभिः॥हलंयुगंचपालाशंब्राह्मण
स्यविधीयते॥३७॥न्यग्रोचक्षत्रियःस्वस्थाप्लुक्षंविद्भूयोभवेत्॥न्यग्रोचपि
प्लोस्यातांसर्वेषांयुगलांगलो॥३८॥सवेषामेववर्णानांसौवर्णःकुशिलोभवेत्
यजतंताम्रमथवायोक्रतेपांयथाक्रमं॥३९॥कुशाचनुर्जोवीरण्यंकाशारज्जुश्रत-
न्मयः॥युगोचहलमेधिंचकारयेदेकयोनिकं॥४०॥स्नातो नवांबरधरःश्री
पःरुचिरात्मवान्॥माल्यानुलेपनयुतःसोत्तरीयपरिच्छदः॥४१॥शूषितस्वय
माचार्यःपादौप्रक्षालयेत्ततः॥माचम्यायस्यचप्राणान्नासंरुतायथाविधिः
४२॥द्विजेंद्रैरम्यनुज्ञानःकर्षणंप्रारभेत्ततः॥पुण्याहंचायित्वातुवेक्षवेमंत्र
वित्तमः॥४३॥जोजनेदृषभस्कंधेयुगंवेमूलविश्रया॥लांगलंचयुगेनैवयोज
नेद्विषयातया॥४४॥मुमुहूर्तसुलग्नेचकारयेप्राङ्मुखस्मितः॥भरीपटइशं
खादीन्धोपयेसर्वदिक्च॥४५॥सूक्तंशाकुलिनंविप्रापठेयुःसर्वयांतिदं॥

॥ पंचमं ०
॥ ४८ ॥

इत्यरेनेचमांध्यायेद्विष्वारुपेणचक्षुपा ॥ १७ ॥ दंडं प्रवयणं कुर्यात्पलारादि-
महीरुहं ॥ आशयतो चनंपश्चात्पीडयेदुंबडाविना ॥ १७ ॥ प्राग्मुखः प्रथमं ब्रह्म-
कर्षयेन्मूलविष्वया ॥ मूत्केन पौरुषेणैव द्वितीयं भूमिकर्षणं ॥ १८ ॥ तृतीयं निष्पु-
मूत्केन गायत्र्या चतुरीयकं ॥ नारायणानुवाकेन कर्षणं पंचमं स्मृतं ॥ पंचोपनि-
षदं मंत्रैषष्टस्यार्द्रमिकर्षणं ॥ सप्तमं भूमिमूत्केन कर्षयेदशिकोत्तमः ॥ २० ॥ प्राद-
क्षिण्यक्रमेणैव सीतास्यात्मलासन ॥ दक्षिणोत्तरतस्तद्दत्तर्षयेत्यंचरात्रविनु-
२१ ॥ निमित्तानि परीक्षेत तत्काले देशिकोत्तमः ॥ देशिकस्य मतस्तुष्टिस्तत्काले-
शर्मणे भवेत् ॥ २२ ॥ विपर्यये स्यं विश्विप्रासादयजमानयोः ॥ अनहत्स्यने चै-
वयोश्चादीनां च भेदने ॥ २३ ॥ अत्यासे म्रमणे चैव दुर्निमित्तादये तथा ॥ शाम्यंति
दोषास्ते सर्वे नास्ति मूत्रे च योजकः ॥ २४ ॥ पंचोपनिषदा कुर्यात् शतं वारां घृतां हुती
आचार्यो यजमानश्च ब्राह्मणांस्तोषयेत्तैः ॥ २५ ॥ चूष्ठां भुवं समी कुर्यात्तलेन
महता ततः ॥ मालवालांस्ततः कृत्वा जलकुल्यासमन्वितान् ॥ २६ ॥ शालिमुद्ग-

॥ ४८ ॥
॥ ४९ ॥

यवादीनि तत्र बीजानि वापयेत् ॥ सिक्तं प्रतिदिनं क्षेत्रं तोयेन महता भवेत् ॥
२७ ॥ रक्षां च कुर्यात् सर्वत्र परिपाकावसानिकं ॥ पक्वं लुनीय तत्र मानयेत् गोकु
लानितत् ॥ २८ ॥ फले महति तस्मात् दीर्घकालं भविष्यति ॥ भले त्वल्यतरं का
लं प्राप्ता देसां निर्हरे ॥ २९ ॥ फलहीने भवेत् क्षामप्रक्षोणवनधान्यकं ॥ ब्राह्मणान्
भोजयेत् तत्र सहस्रं शतमेव वा ॥ ३० ॥ शुक्लवस्त्रोदनं दद्यात् ब्राह्मणेभ्यो गवादिक्वा
न ॥ प्रोक्षयेत् पंचगव्येन पंचोपनिषदाभुवं ॥ ३१ ॥ कुक्षालैर्वा खनित्रैर्वा यावदं
भः खने क्षितं ॥ प्रथमावरणं पावतावद्विस्तारयते ॥ ३२ ॥ दंडमात्राय तं गां
धं खने द्वाकमलासन ॥ क्षेत्रदोषानुरूपेण मंदिरोद्भयणेन वा ॥ ३३ ॥ भूतलेख
न्यमानेन भस्मांगारनुषादिकं ॥ दूष्टसत्त्वोपलंभेनुक्रमिक्रीडादिदर्शने ॥ ३४
नुहुयात् ॥ तथैतेषां मान्वायैः सर्पिरादिना ॥ ब्राह्मणेभ्यो यथाशक्ति दद्यात् क्षे
मादिकं धनं ॥ ३५ ॥ रक्षादिदर्शयेत् क्षामसमृद्धं सर्वदा भवेत् ॥ खातहोमं वहि
खातान् खंडिले च तुरस्रके ॥ ३६ ॥ स्नापइत्वाग्निमादीप्य कुर्याद्वाज्येन देशि

॥ पञ्च
॥ ४९ ॥

कः ॥ मूलमंत्रेण सूक्तेन पौरुषेण चरुं पुनः ॥ ३७ ॥ गुग्गुलुं तिलनीवागं जुह्या
न्यूलविश्या ॥ पुण्याहं वान् इत्थानुशास्त्रिखाने विनिक्षिपेत् ॥ ३८ ॥ कुंभानुप
रिशास्त्रीनां सूत्रं वृथा दिवेष्टितान् ॥ कुंभालोहमया प्रोक्तास्तद्दलाभे तु मृन्म
याः ॥ ३९ ॥ माधारशास्त्रीसो वर्णो कृत्वा कुंभे विनिक्षिपेत् ॥ मध्यमे तद्नुप्राच्यां
कुंभे बीजानि निक्षिपेत् ॥ ४० ॥ माग्नेयां सर्वलोहानि सर्वधानि निक्षिपेत् ॥
पुण्यतीर्थे मिदं कुंभे नैऋते वारुणे पुनः ॥ ४१ ॥ मधुना पूर्येत् कुंभं वायवीयं तु
सर्पिषा ॥ रत्नेषु च खरे कुंभे ऐशाने शैले मृत्तिकां ॥ ४२ ॥ निक्षिपे मध्यमे कुंभे
शास्त्रिभूतं तथा ॥ अशौच्यद्दसंभूतां वल्मीकं भवमृत्तिकां ॥ ४३ ॥ कंदा
निचोत्पलादीनां प्रक्षिपे प्राङ्मुखस्तितः ॥ लोहरत्नानि च तथा निदध्या ज्वल
कूर्चकं ॥ ४४ ॥ अविदध्यात्सयवेण क्रमेण परिपूरयेत् ॥ कुंभस्योपरि मध्यस्य
कुंभमन्यनिवेशयेत् ॥ ४५ ॥ विघ्नाय कूर्मैकालाग्निं सो वर्णं तत्र निक्षिपेत्
कुंभं तृतीयं विन्यस्य तत्रानंताकृतिं भवेत् ॥ ४६ ॥ चतुर्थं वरुणाक्षरमुपरि

॥ राम ॥
॥ ४९ ॥

छात्षटंक्षिपेत् ॥ गंधोदकेन तकुंभान् पूरयित्वा समर्चयेत् ॥ ४७ ॥ स्वातंभृ
द्विश्च पुण्यानि रदुष्टाभिरदूषणैः ॥ पूरयेद्दालुकाभिश्च जलैश्चोपरि पूरये
त् ॥ ४८ ॥ हस्तिपादे दृढं कृत्वा पुनस्तोत्रैश्च पूरयेत् ॥ ४९ ॥ इति श्रीपंचरात्रे
महोपनिषदि पाप्मेतंत्रे क्रियापादे कर्षणविधिर्नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ब्रह्मा
उवाच ॥ आरभ्यमाणे प्रासादे ग्रामादौ च जनार्दन ॥ ये विघ्नकारिणो देव्याः
यस्य दानवरासनाः ॥ १ ॥ तेषां यथा भवेशांति स्तद्गृहि भगवन्मम ॥ श्रीभग
वानुवाच ॥ कृत्वा बालग्रहं पूर्वं तत्र मामर्चयेत्सुधीः ॥ असूहकारिणः सर्वे तं
नशास्यंति नुभवं ॥ २ ॥ ग्रामादिश्चात्रिा देवनिश्चसूहसमाप्यते ॥ इंद्रेशानां
तरे वापि सोमेशानां तरेपि वा ॥ ३ ॥ इंद्राग्निमध्ये मध्ये वा पावकस्य यमस्य च
यमस्य निभ्रते मध्ये निर्ऋते वरुणस्य च ॥ ४ ॥ मध्ये वरुणवायव्ये वायोः सो
मस्य चांतरे ॥ यथाभिमनमेतेषां मारंभाय तनं प्रति ॥ ५ ॥ स्थाने बालग्रहं
विंध्यात्सप्तपंचत्रिहस्तकं ॥ चान्नो मूलस्य बलजं दिशि यत्र प्रकल्पते ॥

॥ पृष्ठ ७
॥ ५० ॥

॥ द्वारं बालालयस्यापितत्रैवपरिकल्पयेत् ॥ विंबं बालालये लोहमात्मानं
नाथदारवं ॥ ७ ॥ शंखत्रकगदापद्मदिव्यायुधचतुर्भुजं ॥ उल्लेखस्तस्याविंबस्य-
दृसेपंचांगुलोभवेत् ॥ ८ ॥ त्रयश्चविंशतिश्चैव रक्षावंगुलयस्यथाः ॥ मानं क-
खावहंयस्याधजमानस्यतद्भवेत् ॥ ९ ॥ मत्स्यादिष्ववतारेषुकल्पे पारश्वमंदि-
रे ॥ बालालयेपितदस्यात्विस्वरूपेचतुर्भुजं ॥ १० ॥ यानगयानगंवापिस्थान-
कंवापिकल्पयेत् ॥ जलेधिवास्यतत्विंबंमंडपेचाधिवासयेत् ॥ ११ ॥ बालाल-
यस्यमध्येवाभागेद्विष्येपिवांशके ॥ मेखलात्रयसंयुक्तांवेदिं हस्तसमुद्भितं ॥
॥ १२ ॥ कृताप्रभातेविमलेमुहूर्तेशोभनेगुरुः ॥ मूलमंत्रेणवेद्यांतुबालाविंबं
निवेशयेत् ॥ १३ ॥ स्थापइत्वाहरितत्रमंत्रन्यासोयथाविधिः ॥ प्रार्थयेत्हरित-
त्रमंनिषिंबालमंदिरे ॥ १४ ॥ आमूलधामनिर्दन्तिः समयादेशिकोत्तमः ॥ पृ-
जांगृणीष्वभगवन्नस्मिंस्तंबालमंदिरे ॥ १५ ॥ रामयन्मूलधिष्णस्यविष्ण-
रुद्देत्यसंहतिं ॥ इतिविज्ञाप्यनखाचपरिवारान्प्रकल्पयेत् ॥ १६ ॥ द्वारेचंडं प्र

॥ राम ॥
॥ ५० ॥

चंडं च क्षेत्रपालं स्वर्गेश्वरं ॥ इन्द्रादिलोकपालांश्च स्वामुदिस्तु प्रकल्पयेत् ॥ १७ ॥
सेनेशमीशकोणेषु गणेशं नैऋते यजेत् ॥ अरारीगतान् देवान् स्त्रिंशदिलेपूजयेद्भुः
॥ १८ ॥ स्त्रिंशदिलं हस्तमात्रं तु मेखलासत्रसंयुतं ॥ रतं वा चतुरश्रं वा कृत्वा तत्र स-
मर्चयेत् ॥ १९ ॥ कुमुदादिगणान् देवान् महापीठे समर्चयेत् ॥ एवं संस्थाप्य मंदे-
ची कुर्यादंते महोत्सवं ॥ २० ॥ ध्वजारोहणपूर्वस्थापुष्पवागावसानकं ॥ एकाह-
मथवा कुर्यादुत्सवं बालमंदिरे ॥ २१ ॥ लोहवं बालविंबं चेतने वा स्ववमाचरेत्
तिस्रं नैमित्तिकं कास्यं कार्यं बालालये भवेत् ॥ २२ ॥ उत्सवाद्यं च त्रिविंबं बालने-
वात्सवं भवेत् ॥ न कुर्यात्त्रिविंबं चतुर्थी स्तपनं तथा ॥ २३ ॥ आरभेत् स्तपति-
भिः साकरं च कुर्यात्संस्थानं ॥ मुख्यं शिला मयं चाममध्यमं चैष्टकादिकं ॥ २४ ॥ जघ-
न्यं दारुजं विश्वाम्भ्यं हं ममुच्यते ॥ मिश्रे शिलादिभिश्चैरेकानेकलयोगतः
२५ ॥ संचितासंचिते स्थातां उपसंचितमेव वा ॥ द्रव्येणैकैद्यश्चामस्तु व्यंतं परि-
कल्पितं ॥ २६ ॥ श्रेष्ठं तसंचितं विंध्याद्रव्ययुग्ममसंचितं ॥ सहनं मध्यमं विंध्या

॥ पञ्च
॥ ५१ ॥

त्रिभिरीर्वादिभिः कृतं ॥ २७ ॥ उपसंचितमाख्यातं अधमं चामतद्भवेत् ॥ गभ्यु
कंशिलादारुवर्गये देवतालये ॥ २८ ॥ कुर्यान्नेदमयं विद्याधनमानो न संशयः
देवतांतरसप्तसंनगृहीयादिलादिकं ॥ २९ ॥ तेनैव सदनं कुर्यात्तद्यथेहं समात्मनः
पच्यते नरके चोरे जायंते अस्वयोनिषु ॥ ३० ॥ मठकूपतटाके न रथ्यामंशिलादि
कं ॥ नरके पच्यते चोरे जायंते निर्धनश्मसः ॥ ३१ ॥ वासुदेवालयारुपापाणं वा
तदिष्टकं ॥ गृहीत्वा विष्णुनिर्माणे कर्ता दुःखैकभाजनं ॥ ३२ ॥ पर्यायेण ब्रजे चोरा
नरका मृदादारुणान् ॥ पच्यते तेषु दुःखेषु पर्यायेण सदानरः ॥ ३३ ॥ न्यायेन सं
चिते द्रव्ये निर्मिते सदने हरेः ॥ फलमक्षयमाप्नोति यजमानो न संशयः ॥ ३४ ॥ अ
न्यायोपाजिते द्रव्ये रसराभुंनते फलं ॥ जलेन समतां वीक्ष्य विन्यस्य प्रकृतिं क्षितौ
॥ ३५ ॥ तस्यामादाय फलकां प्रथमां ताश्च नक्षपा ॥ कृषया तान् दृढीकृत्य जा
नीयात्समतां जलैः ॥ ३६ ॥ कृतो यपीठमुपरितस्त्वा विष्टानमुत्तमं ॥ विना वा
प्युपपीठेन स्याद्विष्टानकल्पनं ॥ ३७ ॥ उपानहं कल्पयित्वा स्याद्विष्टानक

॥ राम ॥
॥ ५१ ॥

लनं ॥ अथ वा कल्पयेत्पूर्वं मन्दिशानमुपानहं ॥ ३८ ॥ पादं च प्रस्तरं चैव ग्रीवां च
शिखरं तथा ॥ कुयात्पथाक्रमं यावत्सूप्ये कतलकल्पने ॥ ३९ ॥ द्वितले चान्यमि
शानं चरणं प्रस्तरं तथा ॥ कूटं च शालासंस्थानं पंजरं प्रस्तरं पुनः ॥ ४० ॥ वेदीं ग्री
वां च शिखरं क्रमेण स्तुविकल्पयेत् ॥ त्रितलादिविमानानां आह्वारशतिलाग्रमं
४१ ॥ एवं प्रकल्प्य शास्त्रोक्तमितरेष्वेव कल्पयेत् ॥ उपानं नगती चैव कुमुदं पट्टि
कस्तथा ॥ ४२ ॥ कंठं च पट्टिका चैव महतो पट्टिकास्तथा ॥ वाजनं वेदिका चैव च
रणं च तथोत्तरं ॥ ४३ ॥ हंसमालाकपोतं च प्रतिश्रमप्रतिवेदिका ॥ कंठं च शिख
रं चैव क्रमेण शंखांशं कं ॥ ४४ ॥ चाम्यसूप्यंतमथ वायजमानानुरूमतः ॥ कु
क्यात्पदादौ निर्माणं कृत्वा पूर्वं विचक्षणः ॥ ४५ ॥ इति श्री पंचरात्रे महोपनि
षदि पात्रे तंत्रे क्रियापादे बालालयकल्पनं नाम त्वनुर्था ध्यायः ॥ ४ ॥ श्री
भगवानुवाच ॥ प्राचीं परीक्षयेत्पूर्वं दिशांशास्त्रोक्तवर्त्मना ॥ प्राच्यादिदिग्भि
भागेन द्वायादि विधिरिष्यते ॥ १ ॥ हस्तमानाय तंशं कुं द्वा द्वां गुलमेव वा